

ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการ แต่งตั้งสมณศักดิ์พระสงฆ์

Isan Local Wisdom for The Monk Ranking

ธีระพงษ์ มีโรสง* Theerapong Meethaisong

บทคัดย่อ

พิธีฮตสรงเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นทางศาสนาของชาวอีสานที่เชื่อมโยงพิธีกรรมเข้ากับ ความเชื่อ ชาวอีสานยังคงประกอบพิธีกรรมให้เห็นอยู่เพียงบางชุมชนเท่านั้น โดยมีขั้นตอน 9 ขั้นตอน คือ 1) การเตรียมน้ำฮต 2) การเจริญพุทธมนต์ 3) ถวายผ้าไตร 4) แห่งกองฮต 5) จัดสถานที่ 6) การสถาปนายศ 7) อ่านหรือรับปฏิญญา หรือสุวรรณบัญญัติ 8) ตั้งขันบายศรี 9) การบายศรีสู่ตรขั้วญู ขั้นตอนดังกล่าวเป็นไปอย่างคติแบบโบราณล้านช้าง เมื่อมีการปฏิรูปหัวเมืองอีสานตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เรื่อยมา รัฐส่วนกลางได้กระจายอุดมการณ์แบบรัฐชาติให้ชาวอีสานมานับถือพุทธศาสนาแบบรัฐส่วนกลาง ภูมิปัญญาพื้นบ้านการฮตสรงจึงค่อยเลือนหายไป ในบางแห่งที่ยังทำพิธีนี้อยู่ก็ลดความสำคัญลงไปมาก

คำสำคัญ: ฮตสรง, ภูมิปัญญาพื้นบ้าน, สมณศักดิ์พระสงฆ์

*ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาศาสนาและภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

*Associate Professor, Dr. Religion and Wisdom for Local Development, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

Abstract

Hodsong ceremony is a religious local wisdom of Isan people that combined the ritual and believe together. Local Isan people still practice this ceremony in some communities with the 9 steps of 1) preparation of water 2) chanting of monks 3) offering the tree yellow ropes 4) procession 5) ceremonial location 6) the establishing ritual 7) glorification 8) Baisri setting 9) baisri-Sootkhwan or morale setting. They are traditional beliefs of Lanchang. When Thai state set a policy for reformation the Huamuang system in Isan in the four reign of King Mongkut. Central Thai State decentralized and dominated Isan Buddhist for converse to nation-state Buddhism. Local wisdom of Hodsong is disappeared. The remain ceremony is not important for Isan people.

Keywords: *Hodsong, Local Wisdom, Monk Ranking*

บทนำ

สภาพสังคมอีสาน เดิมเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีผลผลิตจากป่า การทำเกษตรกรรมอย่างง่าย พระสงฆ์จึงเข้ามาช่วยเหลือชาวบ้านในฐานะที่วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน เช่น พระสงฆ์ในเขตมณฑลนครราชสีมาได้ช่วยคฤหัสถ์เย็บเสื้อผ้า เย็บหมวก ตุ่ม ปู่ทำไร่ทำสวน (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 17: ร.ศ. 119, 158) หรือในมณฑลอีสาน พระสงฆ์ทำงานสร้างเกวียนและเลี้ยงวัว (สิทธา เขตตะวัน. 2526: 91) หรือแม้แต่ในประเพณีที่สำคัญ เช่น ประเพณีสงกรานต์ พระภิกษุเณรก็ร่วมเล่นสงกรานต์ด้วย รวมถึงร่วมทำบั้งไฟ บุญเผาไฟ เป็นต้น (Tiyavanich.1997: 23) พระสงฆ์เข้าร่วมในกิจกรรมเหล่านี้ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แม้กิจกรรมดังกล่าวจะเป็นเรื่องโลกียะ แต่ด้วยความผูกพันในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน พระสงฆ์ยังแสดงบทบาทในฐานะผู้นำที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน ไม่ได้มุ่งเน้นเฉพาะกิจของสงฆ์อย่างเดียว ทำให้พุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแพร่หลายจนเป็นที่ประจักษ์ว่า ชุมชนเกิดขึ้น ณ ที่แห่งใด วัดย่อมเกิดขึ้นควบคู่กันไปด้วย

ดังนั้น ชาวอีสานได้รับเอาพุทธศาสนาผ่านมาหลายทาง หลายระลอกด้วยกัน แต่พุทธศาสนาแบบล้านช้างได้กลายเป็นกระแสสุดท้ายที่ยึดพื้นที่ทางความเชื่ออย่างมั่นคงในภาคอีสาน การเข้ามาของพุทธศาสนาในภาคอีสานนั้น นอกจากอาศัยพลังทางการปกครองของผู้นำทางบ้านเมืองแล้ว ผู้ที่สำคัญที่ขับเคลื่อนอย่างมีพลังในการนำเอาระบบความเชื่อแบบพุทธกลุ่มหนึ่งคือ พระสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นผู้นำพุทธบริษัทที่มีบทบาทมากในการธำรงรักษาและเผยแผ่พุทธศาสนาให้แพร่หลายและตั้งมั่นในท้องถิ่นต่างๆ โดยเฉพาะภาคอีสานในอดีตพระสงฆ์มีบทบาทมากในฐานะผู้นำทางด้านจิตวิญญาณและการพัฒนาสังคม ในขณะเดียวกัน ฆราวาสก็มีส่วนสำคัญที่สนับสนุนให้การทำหน้าที่ของพระสงฆ์ในการประดิษฐานพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงให้การสนับสนุนด้านปัจจัย 4 การแสดงออกซึ่งความเคารพศรัทธาโดยนิยมให้ลูกผู้ชายบวชสืบต่ออายุพุทธศาสนา (ฟรานซิสคริปส์. 2551: 120) นอกจากนั้น ชุมชนยังมีส่วนร่วมในการพัฒนาวัด สร้างศาสนสถาน รวมถึงมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของพระสงฆ์ เช่น การจัดงานบุญประเพณีตามฮีต 12 เป็นต้น

การปฏิบัติของพระสงฆ์ในอีสานมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างแยกไม่ออก โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของวิถีการปฏิบัติ (ยูคิโอะ ฮายาชิ. 2554: 125) ต่างคนต่างช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ตรวจสอบซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดความสมดุลอีกด้วย พระสงฆ์อาจลงโทษชุมชนที่ทำผิดด้วยการคว่ำบาตร ในขณะที่ชาวชุมชนก็อาจลงโทษพระสงฆ์ด้วยการไม่ให้การทำนุบำรุงด้วยปัจจัย 4 ตรงกันข้ามถ้าพระสงฆ์ทำหน้าที่ตนอย่างไม่บกพร่อง มีศีลาจารวัตรที่งดงาม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ นำความเลื่อมใสมาให้แก่ชุมชน

ชาวชุมชนก็ให้ความเคารพศรัทธา และตอบแทนด้วยการยกย่องด้วยวิธีการทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมเช่น ร่วมกันจัดพิธีแต่งตั้งสมณศักดิ์ให้ท่านมีตำแหน่งที่สูงขึ้น อาจเรียกแบบภาคกลางว่า เถราภิเษก หรืออีสานเรียกว่า ฮตสรง

เถราภิเษก หรือการฮตสรง เป็นพิธีการถวายสมณศักดิ์แด่พระสงฆ์ผู้ที่ชาวบ้านเคารพศรัทธา มีคุณสมบัติที่ดี เป็นที่เคารพเลื่อมใสของชาวชุมชน เมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมชาวบ้านก็จัดทำพิธีกรรมเพื่อถวายยศ ตำแหน่ง หรือประกาศเกียรติยศแก่พระสงฆ์ด้วยการประกอบพิธีกรรมฮตสรง เพื่อแต่งตั้งให้พระสงฆ์ดำรงตำแหน่งตั้งแต่ต่ำสุดจนสูงสุด การฮตสรงเพื่อถวายสมณศักดิ์ มี 2 ลักษณะคือ ถวายสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบเป็นที่เคารพสักการะของชุมชน และพระสงฆ์ที่สำเร็จการศึกษา หรืออาจแยกเป็นการถวายสมณศักดิ์แก่พระสงฆ์สายบริหารและปริยัติ (สายปฏิบัติ) คือพระสงฆ์ที่บวชเรียน ซึ่งการศึกษาเล่าเรียนนั้นสมัยก่อนแบ่งชั้นเรียนออกเป็น 3 ชั้นคือ ชั้นต้นเรียกว่า สุตรมนต์น้อย หมายถึง ผู้เรียนต้องสามารถตั้งมงคลน้อย ได้แก่ เจ็ดตำนาน สุตรมนต์หลวงคือตั้งมงคลหลวง ได้แก่ 12 ตำนาน ไชยน้อย ไชยใหญ่ ต้องเรียนให้จบบริบูรณ์สูตรมนต์กลาง คือ ัมมจักกัปปวัตตนสูตร มหาสมยสูตร อาทิตตปริยายสูตร อนัตตลักษณะสูตร มาติกาแจง อภิธรรมเจดคัมภีร์ พระวินัย พระสูตรและชั้นสูตรมนต์ปลาย คือ สัททา (บาลีมูลกัจจายนสูตร) อภิธรรมมัตถสังคหะ และบาลีปาฏิโมกข์ (พิทุรยัมลิวลย์. 2535: 15)

สำหรับชั้นกลางเริ่มจากเรียนสูตรมูลกัจจายนะ เริ่มจากสมัญญานิธานสนธิแปลคัมภีร์บาลีอรรถกถาทั้ง 5 คือ วินัยอฎฐกถาอาทิกกรรม อรรถกถาปาจิตติย อรรถกถาจลวรรค และอรรถกถาธรรมบทพระบาลี 8 ภาค ส่วนชั้นปลาย ได้แก่ คัมภีร์ทศชาติบาลี มังคัลลทที่ปนีบาลี อรรถกถาวิสุทธิมรรคบาลี อรรถกถาอภิธรรมมัตถสังคหบาลี ผู้ที่สำเร็จการศึกษาตามชั้นต่างๆ จะได้รับการเลื่อนชั้นสมณศักดิ์ ตั้งแต่ชั้นสำเร็จชาคู ราชคู คูฝ่าย คูดำ นคู หลักคำ คูลูกแก้ว คูยอดแก้ว (พิทุรยัมลิวลย์. 2535: 13) ซึ่งตำแหน่งคูยอดแก้ว หรือพระครูยอดแก้วอาจเทียบได้กับสมเด็จพระสังฆราชในสมัยนี้ (ฤทธิ ศิริมาตย์ และสมหมาย เปรมจิตต์. 2544: 8) แต่เมื่อแยกประเภทตามสายที่เป็นปริยัติ (ปฏิบัติ) และบริหารแล้ว สมณศักดิ์ลำดับที่ 1-4 เป็นฝ่ายปริยัติ หรือปฏิบัติ ลำดับที่ 5-9 เป็นฝ่ายบริหาร

กล่าวโดยเฉพาฝ่ายปริยัติเมื่อพระภิกษุหรือสามเณรเรียนจบ ครูบาอาจารย์จะทดสอบถ้าเห็นว่าจำได้จนชำนาญแล้วจึงจะสถาปนาแต่งตั้งให้เป็นสำเร็จเพราะสามารถท่องบ่นจดจำได้อย่างแม่นยำ ถ้าเป็นพระภิกษุก็เป็นเจ้าหัวสำเร็จ ถ้าเป็นสามเณรก็เป็นสำเร็จจำว่าขรรวาสจะเรียกตามชื่อ เช่น ถ้าชื่อสา ก็จะเรียกว่าสำเร็จสา เป็นต้น ถ้ารูปใดเรียนจบมูลกัจจายนสูตร สามารถแปลบาลีอรรถกถาคัมภีร์ทั้ง 5 จบมีความรู้ใช้ได้ ก็จะสถาปนาให้เป็น “ชา” ความหมาย คือ ปรีชา อันได้แก่ ความรู้ หรือจะเรียกว่าปรีญญา ถ้าเป็นพระภิกษุ

จะเรียกว่า เจ้าหัวชา ถ้าเป็นสามเณร จะเรียกว่าชาจัว ถ้ารูปใดเรียนแปลคัมภีร์ พระธรรมบท บาลี และคัมภีร์มั่งคัลลตททีปนี ก็จะตั้งให้เป็น “คู” เช่น ถ้าเป็นพระภิกษุจะเรียกว่า “เจ้าหัวคู” ถ้าเป็นสามเณร จะเรียกว่า “คูจัว” ถ้าจะเรียกให้เต็ม เช่น พระชื่อมี หรือชื่อดี ก็จะเรียกว่า เจ้าหัวคูมี เจ้าหัวคูดี เป็นต้น สามเณรก็จะเรียกว่า คูจัวมี คูจัวสม หรือคูจัวหนู เป็นต้น เช่นเดียวกัน และมีการเรียนเป็นกรณีพิเศษสำหรับพระภิกษุหรือสามเณรรูปใดได้เข้าไปสอน หากเป็นลูกเจ้าฟ้ามหากษัตริย์ภายในพระราชวัง ก็จะเรียกให้เกียรติเป็นพิเศษว่า เจ้าหัวราชคู หรือ ราชคูจัว ส่วนเครื่องบริขารที่จะกลายเป็นเครื่องยศในพิธีสถาปนาสมณศักดิ์ประกอบด้วยอัฐบริขารตาลปัตร ไม้เท้าเหล็ก และหลาบ ซึ่งเป็นสิ่งแสดงถึงยศ หรือตำแหน่ง รวมถึงของใช้อื่นๆ ที่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์

ปัจจุบัน การแต่งตั้งสมณศักดิ์พระสงฆ์อีสานแบบเดิมมีให้พบเห็นจำนวนน้อยมาก ที่พยายามจะปฏิบัติแบบพิธีกรรมดั้งเดิมแทบจะหาไม่ได้เลย จากการลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเบื้องต้นใน 2 จังหวัด คือ มหาสารคาม กาฬสินธุ์ พบว่า มีการจัดพิธีฮวดสงอยู่บ้าง แต่พิธีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และปฏิบัติกันเพียงรักษาประเพณีเอาไว้เท่านั้น พิธีกรรม ขั้นตอน ความเชื่อต่างๆ ถูกกลืนกลายจากวัฒนธรรมการปกครองที่เน้นรวมศูนย์อำนาจอยู่ส่วนกลาง ตั้งแต่มีการปฏิรูปศาสนาและระบบการศึกษาหัวเมืองอีสานในรัชกาลที่ 4-5 ที่ได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์เพื่อรวมศูนย์อำนาจที่อยู่ในท้องถิ่นเข้าสู่ส่วนกลาง ทั้งหมดนับเป็นการปฏิรูปการศึกษาและสังคมของคณะสงฆ์อีสานที่มีการปรับโฉมหน้าของวงการคณะสงฆ์อีสานอย่างกว้างขวาง ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางศาสนาของคนอีสานอย่างถึงรากถึงโคน

ในขณะเดียวกัน ชุมชนอีสานยังได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับวัดก็เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่เห็นห่างกันมากขึ้น ชุมชนเปลี่ยนค่านิยม และให้ความสนใจในภูมิปัญญาพื้นบ้านน้อยลงทุกที โดยเฉพาะภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เกี่ยวกับพิธีฮวดสง ซึ่งเป็นพิธีที่มีคุณค่าต่อชุมชน สร้างความเป็นเอกภาพ ความสามัคคีผ่านความศรัทธาในพุทธศาสนา พิธีการฮวดสงจึงเริ่มจะถูกกลืนโดยคนรุ่นใหม่ และเริ่มสูญสลายไปตามลำดับ ส่วนที่เหลืออยู่ก็ดำเนินไปในลักษณะที่เป็นเพียงพิธีกรรมที่ไม่มีนัย หรือความสำคัญกับชุมชนอย่างที่เคยเป็นมา ผู้เขียนจึงต้องการนำเสนอร่องรอยอดีตที่หายไป เพื่อต่อเติมภาพที่ไว้ห่างของภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานในการแต่งตั้งสมณศักดิ์ให้กับพระสงฆ์ เผื่ออาจเห็นภาพที่พอจะเป็นรูปเป็นร่างได้แม้จะเรื้อนกลางเต็มทีก็ตาม

ภูมิปัญญาพื้นบ้านพิธีชดสง

การชดสงในแต่ละท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียด การประกอบพิธีกรรม บางท้องถิ่นนิยมทำให้เสร็จในตอนเช้า เมื่อทำพิธีเสร็จแล้วก็ถวายภัตตาหารเพลพระสงฆ์ต่อไปเลย เช่น วัดปัจฉิมทัศน์ อ. เมือง จ. มหาสารคาม บ้านปอน้อย ต. ท่าสองคอน อ. เมือง จ. มหาสารคาม เป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้ว นิยมเริ่มประกอบพิธีในตอนเที่ยงเรื่อยไปจนเสร็จพิธี กล่าวคือ เมื่อได้เวลาประมาณ 12.00 น. เจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์ทั้งหมดขึ้นมายังศาลาการเปรียญ เมื่อพระสงฆ์มาครบเรียบร้อยแล้ว มัคทายกก็นำให้พระรับศีล โดยเจ้าภาพและญาติพี่น้อง รวมถึงผู้ที่มาร่วมงานนั่งพร้อมเพรียงกันตรงหน้าพระสงฆ์ พร้อมนำน้ำหอม 2 หาบ และเทียนขอบหัวค่าตั้ง จากนั้น พระภิกษุที่เป็นประธานหรือพระภิกษุรูปที่ได้รับการชดสง ให้ศีลแก่ญาติโยม ตามลำดับดังนี้

1. **อาราธนาน้ำฮวด** หรือน้ำอบน้ำหอม หลังจากรับศีลเสร็จเรียบร้อยแล้ว มัคทายกที่เป็นผู้รู้ได้กล่าวนำตั้งนะโม 3 จบ แล้วกล่าวอาราธนา น้ำอบน้ำหอมเป็นภาษาบาลีพร้อมกันเสร็จแล้วก็เป็นขั้นตอนทางพระสงฆ์

2. **พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์** พระสงฆ์ที่ได้รับนิมนต์มาพร้อมกันที่ศาลาหรือประจำพิธี หลังจากทำอาราธนา น้ำฮวดเสร็จแล้ว มัคทายกก็จะอาราธนาพระปริตร จากนั้นพระสงฆ์ทั้งหมดก็เจริญพุทธมนต์ โดยใช้เวลาประมาณ 40-60 นาที ก็เสร็จ

3. **ถวายผ้าไตร** มัคทายกก็นำถวายผ้าไตรจีวร ซึ่งเป็นผ้าที่เจ้าภาพเตรียมไว้ถวายพระภิกษุรูปที่จะชดสงให้ท่านได้เปลี่ยน (เคย พุ่มกาลง. 2554: สัมภาษณ์) หลังจากที่ได้รับการถวายผ้าแล้ว พระภิกษุรูปนั้น ก็ทำพิธีพินทุผ้าคือการทำจุดวงกลมอย่างใหญ่เท่าแวงตาหางนกยูง อย่างเล็กเท่าหลังตัวเรือดที่มุมจีวรด้วยสีเขียวยคราม โคลน หรือดำคล้ำ เพื่อทำจีวรให้เสียสี หรือมีตำหนิตามวินัยบัญญัติ (พระธรรมปิฎก. 2538: 188) จากนั้นพระภิกษุที่จะชดสงก็ให้พรแก่ญาติโยม ก็เป็นอันเสร็จพิธี ซึ่งพิธีแต่ละขั้นตอนเสร็จสิ้นลง มัคทายกหรือผู้เข้าร่วมพิธีคนใดคนหนึ่งจะต้องลั่น (ตี) ฆ้อง 3 ครั้งเสมอ เพื่อให้ผู้คนอื่นๆ ที่อยู่นอกศาลาการเปรียญ หรืออยู่ที่ห่างไกลออกไปร่วมกันอนุโมทนาบุญด้วยกันทุกครั้งไป

4. **แห่กองฮวด** เมื่อพิธีบนศาลาการเปรียญเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าภาพและผู้เข้าร่วมพิธีต่างช่วยกันถือเครื่องไทยธรรมที่กองฮวดคนละอย่างสองอย่าง เช่น หมอน ดอกไม้ ผ้าห่ม แต่เจ้าภาพจะต้องถือผ้าไตร หาบน้ำฮวด รวมถึงถือรูปภาพผู้ตายที่จะอุทิศส่วนกุศลไปให้เดินนำหน้าขบวนแห่ แต่เดิมต้องหามกองฮวด (เมง) ไปด้วยทั้งหมด (ทอน รมย์ริน. 2554: สัมภาษณ์) แต่ปัจจุบันเครื่องไทยธรรมมีจำนวนมาก ไม่สามารถจะถือแห่เข้าร่วมขบวนได้ทั้งหมด ก็เลยเลือกถือเอาเพียงบางส่วนไปร่วมขบวนแห่ กองมโหรีต่างบรรเลง

ประโคน รอยุ่นอกศาลาวัดพร้อมนางรำที่เต้นระบำรำฟ้อนรอยอยู่อย่างสนุกสนาน และตั้งแถวอย่างเป็นระเบียบ

รูปแบบขบวนแห่โดยทั่วไป หัวขบวนจะมีคณะเจ้าภาพถือบริวาร 8 นำหน้า รวมถึงผู้เฒ่าผู้แก่ ตามด้วยผู้ถือเครื่องบริวารอื่นๆ ชาวบ้านทั่วไป ปิดท้ายด้วยขบวนมโหรีและกลุ่มฟ้อนรำ (อุฎา กุลชาติ, 2555: สัมภาษณ์) ปัจจุบัน บางท้องถิ่นนิยมนำรถยนต์มาใช้ในขบวน คือ ให้พระสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่นั่งบนรถนำหน้าพร้อมกับพระภิกษุรูปที่จะขอสวดสรง ตามด้วยพระสงฆ์อื่นๆ ญาติโยมผู้เฒ่าผู้แก่ที่เดินไม่สะดวกก็นั่งในขบวนรถยนต์ ส่วนญาติโยมที่พอเดินไหวก็เดินไปพอนไปตามหลังขบวนรถยนต์ ถ้าเป็นขบวนแบบโบราณ เมื่อตั้งขบวนพร้อมแล้ว เจ้าภาพก็ออกเดินนำหน้ามีผู้เฒ่าผู้แก่ที่แข็งแรงเดินตาม

จากนั้นก็เป็นที่เด็กวัยรุ่น ส่วนกลุ่มแม่บ้านพอบ้านที่ฟ้อนรำและคณะมโหรีอยู่หลังสุด ขบวนแห่จะเดินช้าๆ ไปรอบหมู่บ้าน บางท้องถิ่น เช่นที่บ้านชาติ ต. นาโก อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์ ในขบวนแห่จะมีเจ้าภาพหนึ่งคนถือขันเงินใบใหญ่เพื่อขอรับบริจาคร่วมทำบุญจากบ้านเรือนต่างๆ ที่ต่างยื่นรอกทำบุญอยู่ เพราะบางคนหรือบางครอบครัวก็ไม่มีจตุระไม่สามารถไปร่วมทำบุญที่วัดได้ ก็สามารถบริจาคร่วมทำบุญในขณะที่ขบวนแห่เดินผ่านหน้าบ้าน หรือบริเวณที่ใกล้เคียง ถือเป็นการอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านได้ทำบุญร่วมกันถ้วนทั่วทุกครัวเรือน

เมื่อเดินผ่านหน้าบ้านแต่ละหลังก็จะมียกน้ำ กระตักน้ำแข็งหรือน้ำดื่มตั้งรอบริการอยู่หน้าบ้านเพื่อให้ขบวนแห่ที่กระหายน้ำได้ดื่มกินกันระหว่างทาง ทางเดินในการแห่ขบวนจะเดินวนรอบหมู่บ้านทั้งหมด บางแห่งที่เป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ ก็อาจใช้รถยนต์เข้าร่วมขบวนแห่ เช่น วัดโพธิ์ศรีแกดำ อ. แกดำ จ. มหาสารคาม ญาติโยมที่เข้าร่วมขบวนแห่แต่ละหมู่บ้าน หรือแต่ละคุ้มในหมู่บ้านอาจตั้งต้นดอกเงินเพื่อร่วมถวายพระสงฆ์ เป็นการทำบุญร่วมกับเจ้าภาพด้วย

พระมหาประเสริฐพร ฐิตสิริ ในขบวนแห่ในพิธีฮีดสรง
วัดปัจฉิมทัศน์ อ. เมือง จ. มหาสารคาม

บรรยากาศขบวนแห่เป็นไปอย่างสนุกสนานและครึกครื้นตลอดเส้นทางอันยาวไกล แต่ทุกคนไม่แสดงอาการเหนื่อยล้า ต่างมีสีหน้าที่ยิ้มแย้ม มีความสุขสนุกสนาน ก่อนที่ขบวนแห่จะวกกลับเข้ามายังวัดอีกครั้ง ซึ่งบางแห่งก็มีพระสงฆ์เตรียมประพรมน้ำพุทธมนต์ที่หน้าประตูโขงเข้าวัดให้กับญาติโยมในขบวนแห่ที่วกกลับเข้ามายังบริเวณวัด เช่น วัดอัมพวัน บ้านชาติ ต. นาโก อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์

❖ พระสงฆ์ประพรมน้ำพุทธมนต์ ขณะที่ขบวนแห่มาถึงหน้าประตูวัดอัมพวัน บ้านชาติ อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์

เมื่อขบวนแห่เข้ามาถึงหน้าประตูโขงวัด ก็มีพระภิกษุสองรูปยืนอยู่สองข้างประตูประพรมน้ำมนต์ให้ญาติโยมที่เข้าร่วมขบวนแห่เพื่อให้เกิดสิริมงคลกับญาติโยมผู้ที่มาร่วมงานกันทั่วทุกคน เมื่อหัวขบวนมาถึงศาลาเจ้าภาพบางส่วนที่เป็นผู้ชายหุ่นกำยำ ก็เตรียมเสลี่ยงรออยู่หน้าศาลา เจ้าภาพก็นิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป เดินมาขึ้นเสลี่ยง โดยมีองค์ประธานนั่งเสลี่ยงที่ 1 รองลงมาก็เป็นองค์ที่จะทำการชดสรวง และองค์อื่นๆ

พระที่จะชดจะได้รับขันนิมนต์ และห่อหมสำหรับสวมใส่ก่อนจะขึ้นเสลี่ยง แต่บางท้องถิ่น ก็จะแห่เฉพาะพระเถระที่เป็นองค์ประธานกับพระภิกษุที่จะได้รับการชดสรวงเท่านั้น

❖ ตัวแทนชาวบ้านถวายขัน 5 แต่พระครูอัมพวันธรรมภิรมย์ บ้านชาติ ต. นาโก อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์ ก่อนขึ้นเสลี่ยงแห่รอบศาลา 3 รอบ

เมื่อพระสงฆ์ขึ้นเสลี่ยงเรียบร้อยแล้ว ขบวนพร้อมยกเสลี่ยงขึ้นหามแห่เวียนขวารอบศาลาการเปรียญจนครบ 3 รอบ จากนั้นก็นิมนต์พระที่จะชดไปที่โหงชดที่เตรียมพร้อมไว้แล้ว โดยมีพระเถระผู้เป็นประธานเดินนำหน้าพระที่จะชดสรวงไป

5. สถานที่ เป็นสถานที่สำหรับจัดงาน ซึ่งสามารถรองรับผู้ที่เข้าร่วมได้ตามความเหมาะสม อาจเป็น

5.1 ศาลาการเปรียญ จะต้องทำความสะอาดให้เรียบร้อย นำผ้าไหมสีต่างๆ ที่ทอเองมาผูกกรอบเสาให้สวยงาม จากนั้นก็ประดับด้วยตุ๊ก บริเวณอาสน์สงฆ์ตั้งโต๊ะหมู่ขนาดเล็ก (หมู่ 7) เอาไว้พร้อมดอกไม้ประดับแจกัน รูปเทียน กระจ่างรูป กระจ่าง ด้ายสายสิญจน์ รวมทั้งเตรียมเครื่องเสียง ไมค์ ปูเสื่อ และอาสน์สงฆ์สำหรับพระสงฆ์ที่นิมนต์มาเจริญพุทธ-มนต์

5.2 ประรำพิธี การจัดประรำพิธีที่เห็นในปัจจุบันนิยมนำเดินท่ามากำหนดเอาตามปริมาณของคนเข้าร่วมพิธี แต่ภายในเดินท่าจะต้องมีอุปกรณ์ที่จำเป็น เช่น โต๊ะหมู่อาสน์สงฆ์ ฝักัน หรืออาจใช้ผ้าขาวกันก็ได้ บริเวณที่สำหรับนั่งของผู้เข้าร่วมพิธีก็ปูเสื่อหรืออาจใช้ผ้าขนาดกว้างปู อุปกรณ์อื่นๆ เช่น เครื่องเสียง ข้อง กลอง เป็นต้น ก็จัดลักษณะคล้ายกับศาลา การจัดประรำนี้ อาจจัดขึ้นในกรณีที่ศาลาการเปรียญมีขนาดเล็กไปไม่สามารถรองรับผู้คนที่เข้าร่วมพิธีซึ่งมีจำนวนมากได้ หรือบางแห่งก็ไม่มีศาลาการเปรียญจำเป็นจะต้องตั้งประรำพิธีเพื่อเป็นสถานที่จัดงานชั่วคราว

5.3 โองสวด หรือโรงสำหรับรดน้ำพระสงฆ์ การเตรียมอุปกรณ์ทำซุ้มหรือโองสวด เริ่มจากใช้ไม้ไผ่ที่มีขนาดแข็งแรง นำมาทำเสาทั้ง 4 มุม จากนั้นก็ทำเป็นโครงพอบที่ จะติดฝักันทั้ง 4 ด้าน เหลือช่องประตูที่เปิดไว้สำหรับเดินเข้าไปสรงน้ำ จากนั้นก็นำฝักันมา กั้น อาจเป็นใบมะพร้าว หรือผ้าขัดแตะที่หาได้ในท้องถิ่นมาเป็นฝักันทั้ง 4 ด้าน บางแห่ง ก็ใช้ผ้าขาวขึงกันรอบก็มี ส่วนประตูทางเข้าเปิดโล่งเอาไว้ ภายในจะปูด้วยเสื่อ หรือฝ้ายาง หรือบางที่ก็ใช้ก้อนอิฐวางติดๆ กันจนเต็มพื้นที่ภายใน

ส่วนบริเวณพื้นภายในโองสวด จะต้องเตรียมหางตองกล้วยที่มีขนาดยาว ไม่ขาดวัน 1 ใบ ใบขนาดและใบยออย่างละ 3 ยอด หรือบางแห่งก็ใช้ใบยอ ใบโพธิ์ และใบคูณอย่างละ 9 ใบ และหिनที่มีขนาดเรื่อยๆ มีความกว้างประมาณ 6x6 นิ้ว เรียกว่า “ศิลาอาสน์” หรือถ้าเป็นก้อนใหญ่ขนาดที่ผู้หนึ่งสามารถหย่อนขาลงได้ เรียกว่า บัลลังก์ศิลาอาสน์ วางทับใบคูณใบยอ บางแห่งใช้ช่องวางทับแทนหिन แล้วให้พระสงฆ์นั่งคุกเข่าทับหिनหรือช่อง ข้างนอกโองสวดก็มีโองน้ำใบขนาดกลางเท่าโองมังกรใส่ น้ำหอมไว้เต็มจำนวน 1 หรือ 2 โอง พร้อมขันสำหรับตักน้ำรด เพื่อให้ผู้มารดพระสงฆ์ตักน้ำรดได้สะดวก

โฮงฮวดบ้านห้วยม่วง ต.หนองห้าง
อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์

6. พิธีสถาปนา การสถาปนา คือ การแต่งตั้งหรือเลื่อนชั้นสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ เรียกว่า “พิธีฮวดสรง” พิธีจะเริ่มตั้งแต่

6.1 พระเถระที่เป็นประธานนำพระภิกษุรูปที่จะฮวดสรงไปยัง โฮงฮวด จุดเทียนกิ่ง หรือเทียนดินกาติดไว้ที่ฮางฮวด พาให้วิศตามฤกษ์ที่ดีของวันฮวดสรง จากนั้น พระเถระผู้เป็นประธานก็จะทำพิธีรดน้ำอบน้ำหอมเป็นคนแรก พระสงฆ์ที่อยู่ประจำพิธีหรือศาลาการเปรียญเจริญชัยมงคลคาถาพร้อมกันในขณะที่กำลังฮวดสรง จากนั้น พระภิกษุสามเณรที่นิมนต์มาทั้งหมดก็รดน้ำ ตามด้วยผู้เฒ่าผู้แก่และประชาชนทั่วไปตามลำดับจนกว่าจะครบหมดทุกคน

ขณะที่น้ำหอมกำลังไหลหลังรดพระภิกษุที่ฮวดสรงอยู่ ก็จะมีญาติโยมโดยเฉพาะโยมผู้ชายจำนวนหนึ่งมุดเข้าไปในโฮงฮวด ยื่นมือเข้าไปรองน้ำหอมที่ไหลผ่านร่างของพระภิกษุแล้วนำมาตีหมกิน หรือลูบประพรมที่ศีรษะและใบหน้า เชื่อว่าจะทำให้เกิดเป็นสิริมงคลและหายจากโรคภัยไข้เจ็บ โชคดีมีชัย

ชาวบ้านชาติ ต. นาโก อ. กุฉินารายณ์
จ. กาฬสินธุ์ กำลังรดน้ำพระสงฆ์

6.2 เปลี่ยนผ้า เป็นขั้นตอนหลังจากที่พระภิกษุได้ผ่านการขัดตรงเรียบร้อยแล้ว ผู้ที่เป็นเจ้าภาพจะต้องเตรียมผ้าไตรจีวรที่ได้ถวายท่านก่อนหน้านั้นไว้ข้างโหงฮต และผ้าเช็ดตัวถวายให้ท่านด้วย เมื่อท่านเช็ดเนื้อตัวแห้งแล้วก็ทำการเปลี่ยนจากชุดที่ใส่เดิมเป็นผ้าไตรจีวรชุดใหม่ แล้วถวายยามให้ท่านด้วย แต่บางแห่ง เช่น ที่บ้านปอน้อย ต. ท่าสองคอน อ. เมือง จ. มหาสารคาม จะให้ผู้ชายที่มีร่างกายกำยำอุ้มพระภิกษุที่ผ่านการขัดตรงแล้วไปยังสถานที่เปลี่ยนผ้าซึ่งอาจจัดไว้ห่างจากโหงฮต โดยไม่ให้ท่านเหยียบดิน หลังจากครองจีวรเรียบร้อยแล้วก็จะเดินมายังโหงฮตอีกครั้ง

บางท้องถิ่นระหว่างทางที่ท่านเดินมา ก็มีญาติโยมปูผ้าเช็ดหน้าหรือผ้าขาวให้ท่านเดินเหยียบไปจนถึงโหงฮต เมื่อพร้อมแล้ว พระภิกษุที่ขัดตรงยืนประนมมือ ตั้งนะโม 3 จบ แล้วกล่าวเสียงดังๆ ว่า “สีหะนาทัง นะทันเต เต ประริสาสุ วิสาระทา” เปล่งเสียงให้ดังแต่ละครั้ง แล้วตั้งใจอย่างแน่วแน่ ไขก่าบั้นตีฆ้องให้เสียงดัง “โม่่ง” จนครบ 3 ครั้ง

ส่วนชาวบ้าน ก็จะนั่งประนมมือส่งเสียงร้องสาธุการพร้อมกับการกล่าวจบของพระว่า ซา หรือ คุณ จนครบ 3 ครั้งเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ การร้องว่า ซา หรือ คุณ ขึ้นอยู่กับว่า การขัดตรงครั้งนั้น เป็นการขัดให้ขึ้นสู่ตำแหน่ง ซา หรือ คุณ ก็ให้ว่า ซา หรือ คุณ เสียงดังๆ ตามตำแหน่งนั้นๆ

6.3 ประธานนำเดินขึ้นสู่ศาลาการเปรียญ ในขั้นตอนนี้ จะเริ่มจากพระเถระที่เป็นประธานถวายตาลปัตร และไม้เท้าเงินไม้เท้าทอง จากนั้น จึงใช้ไม้เท้าจูงพระภิกษุที่ได้รับการขัดตรงขึ้นไปสู่ประรำพิธีหรือศาลาการเปรียญ ในขณะที่ญาติโยมทั้งผู้ชายและผู้หญิง ก็นอนคว่ำเรียงตั้งแต่ปากประตูโหงฮตติดต่อกันไปจนถึงประรำพิธีหรือศาลาการเปรียญ ให้พระเถระประธานใช้ไม้เท้าเงินไม้เท้าทองจูงพระภิกษุที่ได้รับการขัดตรงเดินเหยียบผ่านไปโดยเชื่อว่า ผู้ที่เป็นโรคภัยไข้เจ็บ ปวดหลังปวดเอวจะหายจากโรคเมื่อท่านผู้บริสุทธิ์มียศศักดิ์ได้เหยียบให้ ถ้าคนปกติก็เชื่อว่าจะได้อานิสงส์มาก ทำให้เกิดเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว (บุญตา ปรานี. 2555: สัมภาษณ์)

พระเทพสิทธิจารย์ประธานสงฆ์นำพระมหาประเสริฐพร วิฑิตสิริ ที่ขัดแล้วขึ้นสู่ศาลาที่วัดปัจฉิมทัศน์ อ. เมือง จ. มหาสารคาม

² บางแห่งก็ไม่มีผู้หญิง เพราะกลัวท่านจะสัมผัสแล้วอาบัติ แต่ส่วนมากถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นสิริมงคลแก่ตัวผู้ท่อนให้พระเหยียบ และเป็นการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วย แม้จะเป็นผู้หญิงก็ไม่ถือว่าเป็นบาปแก่พระสงฆ์ เพราะถือว่าเป็นการสังเคราะห์ญาติโยม

7. **อ่านหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏ** เป็นธรรมเนียมโบราณที่ปฏิบัติหลังจากเปลี่ยนผ้าให้แล้ว เพื่อเป็นการประกาศยกย่องต่อหน้าชุมชนว่า พระภิกษุที่ผ่านการชดสรงแล้ว มียศและตำแหน่งตามที่จารึกไว้ในหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏ พิธีกรรมเริ่มจากผู้เฒ่าผู้แก่นำเทียนเล่มเบ็ญไปตั้งไว้ตรงหน้า 1 คู่ แล้วจุดเทียนเล่มบาททั้งคู่ส่งถวาย โดยที่แรกให้มือขวาทับมือซ้าย แล้วกลับซ้ายทับขวา และกลับขวาทับซ้าย 3 หน เอาเทียนเล่มบาทที่ถืออยู่มือขวา จุดเทียนเล่มเบ็ญที่อยู่ข้างซ้าย เอาเทียนเล่มบาทที่อยู่มือซ้ายจุดเทียนเล่มเบ็ญที่อยู่ข้างขวา จากนั้น ประธานฝ่ายฆราวาส หรือผู้ที่ได้รับเกียรติอ่านประกาศหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏอ่านประกาศ³

พออ่านหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏจบ ก็บรรเลงมโหรี ช้อง กลอง แต่โบราณนิยมตีตีพิน เป่าปี่สีซอ เป่าหอยสังข์ ตีระฆังฆ้องกลองเสียงดังไปทั่วชุมชน จากนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ก็ถวายหลาบเงินหลาบคำ (บางท้องถิ่น) บางท้องถิ่นมีการอ่านหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏ ถึง 3 รอบ เมื่อจบแต่ละรอบจะมีฆ้องชัย จบที่ 1 ตีฆ้องชัย 1 ครั้ง จบที่ 2 ตีฆ้องชัย 2 ครั้ง และจบที่ 3 ตีฆ้องชัย 3 ครั้ง ในแต่ละครั้งจะมีเสียงสาธุการเท่ากับจำนวนที่ตีฆ้องชัย

การอ่านหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏนี้ ส่วนที่เว้นไว้ ให้เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ปี เดือน วัน ให้ถูกต้องตามหน่วยฤกษ์ และเวลาปัจจุบันที่ทำการชดสรง เหมือนการบอกศักราชของนักเทศน์ จะต้องเปลี่ยนให้ถูกต้องตามวัน เวลา เดือน ปี รวมถึงฤกษ์ต่างๆ เพราะหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏที่อ่านประกาศเรียบร้อยแล้ว จะต้องถวายเป็นสมบัติส่วนตัวของพระภิกษุรูปนั้นๆ แต่ปัจจุบัน หิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏที่ทำขึ้นเฉพาะหาได้ยาก ส่วนมากก็ใช้วิธีการยืมมาทำพิธีเท่านั้นเอง ไม่ค่อยมีการทำขึ้นใหม่เหมือนแบบโบราณ

ส่วนผู้อ่านหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏนั้น ส่วนมากจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่หรือมคณายกที่ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นผู้รู้ บางคนอาจเคยบวชผ่านการชดสรงมาแล้ว เช่น พ่อจารย์เคย พุ่มกาหลง บ้านชาติ ต. นาโก อ. กุฉินารายณ์ จ. กาฬสินธุ์ เคยผ่านการชดสรงมาแล้วหลายครั้งจนจำไม่ได้ ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือว่าเป็นผู้มีภูมิปัญญาด้านการชดสรง และรู้ขั้นตอนพิธีกรรมธรรมเนียมอย่างโบราณ ท่านก็ได้รับการยกย่องให้เป็นผู้อ่านประกาศหิรัญบัฏ หรือสุวรรณบัฏในการชดสรงครู อัมพวันธรรมามิตรี (เคย พุ่มกาหลง. 2554: สัมภาษณ์) แต่บางแห่งก็มอบให้ข้าราชการผู้ใหญ่เป็นผู้อ่านประกาศสุวรรณบัฏ หรือหิรัญบัฏ

8. **ตั้งขันบายศรี** เชิญพราหมณ์ จำนวน 1 คน แต่โบราณนิยมเชิญพราหมณ์ 4 คน เพราะต้องยื่นฝ่าทิศทั้ง 4 และทำพิธีบายศรี เพราะบางแห่งมีพิธีกรรมทางพราหมณ์

³ ดูรายละเอียดใน วีระพงษ์ มิไธสง. ชดสรง: ภูมิปัญญาพื้นบ้านพิธีเดวราภิเษกพระสงฆ์ในภาคอีสาน. อภิชิตการพิมพ์, 2557. หน้า 119

ร่วมด้วย เช่น การผูกข้อต่อแขน หรือบายศรีสู่ขวัญพระภิกษุรูปที่จะได้รับการชดสรงก่อน จึงทำพิธีชดสรง หรือบางแห่งก็ทำพิธีบายศรีสู่ขวัญหลังจากพิธีชดสรงเรียบร้อยแล้ว

9. บายศรีสู่ขวัญ (สู่ขวัญ ก็เรียก) การบายศรีสู่ขวัญก็เป็นประเพณีคนอีสาน แต่โบราณ แม้ว่าจะเป็นที่กรรมของพราหมณ์ แต่คติโบราณในการชดสรงก็ต้องทำพิธี บายศรีสู่ขวัญให้พระภิกษุรูปที่ชดสรง เพื่อให้เกิดเป็นสิริมงคล การบายศรีสู่ขวัญเป็น ขั้นตอนหลังจากที่ถวายหลายยศแล้ว พราหมณ์ทั้ง 4 คนที่เชิญมาซึ่งหนุ่มชาวหนุ่มชาว นำ บายศรีมาตั้งข้างซ้ายขวาของพระภิกษุที่ชดสรง หรือถ้ามีการชดสรงหลายรูปก็ให้นั่งล้อม รอบชั้นบายศรี ผู้เฒ่าผู้แก่จุดเทียนอาด หรือเทียนชัยที่ปักอยู่ชั้นบายศรีทั้งซ้ายและขวา จากนั้น พราหมณ์ก็ทำพิธีเบิกบายศรี ปาวอัญเชิญเทวดา⁴ พอพราหมณ์กล่าวจบ ก็ลั่นฆ้อง 3 ครั้ง จากนั้น พราหมณ์ก็เอาสายสิญจน์ที่ชั้นบายศรีไปผูกแขนให้พระภิกษุที่ชดสรง ตาม ด้วยพระเถระประธาน พระสงฆ์ทั้งปวง และญาติโยมก็พากันเข้าแถวเพื่อผูกแขน บางท้องถิ่นก็มีญาติโยมถวายปัจจัยใส่ในย่ามขณะที่ผูกแขนท่านด้วยก็มี

คำสูตรขวัญบายศรีแต่ละแห่งมีข้อความที่แตกต่างกันในรายละเอียด แต่เค้าโครง ของความหมายก็มีลักษณะที่คล้ายกัน เพราะพราหมณ์แต่ละคนก็แต่งคำสูตรเพิ่มเติมเข้ามา หรือได้รับการสืบทอดมาจากครูบาอาจารย์ที่แตกต่างกัน เช่น พ่อจารย์จันทร์ เหลลภา บ้านท่าสองคอน อ. เมือง จ. มหาสารคาม ก็มีคำสูตรขวัญที่ไม่เหมือนดังที่กล่าวมา “การ สูตรขวัญตามแบบโบราณ จะมีผลสำเร็จหรือเกิดเป็นสิริมงคลแก่เจ้าภาพนั้น ขึ้นอยู่กับ พราหมณ์ผู้ทำพิธีด้วยว่า เป็นผู้ทรงศีลทรงธรรมมากน้อยเพียงใด ส่วนคำสูตรขวัญนั้น เป็น เพียงองค์ประกอบในการทำพิธีเท่านั้น แต่ต้องว่าคำสูตรขวัญให้ครบและถูกต้องด้วย” (จันทร์ เหลลภา. 2555: สัมภาษณ์)

จากนั้น ก็มีการผูกข้อต่อแขนให้พระสงฆ์รูปนั้น เริ่มจากพราหมณ์และญาติโยม ตามลำดับ เสร็จพิธีแล้วนิมนต์พระภิกษุผู้ได้รับการชดสรง เข้านั่งอาสนะบนอาสน์สงฆ์เจ้า ภาพ หรือญาติโยมร่วมกันประเคนบริขารเครื่องยศเฉพาะส่วนที่ยังมิได้ประเคน ถ้ามีหลาย รูปก็แยกกองบุญหรือกองฮอด โดยกองฮอดของรูปใดก็ให้ประเคนแก่รูปนั้นจากนี้ญาติโยมทั่วไป ที่มาร่วมงานบุญกองฮอดอาจจะถวายปัจจัยไทยทานแก่พระภิกษุสามเณรซึ่งมาร่วมพิธีตาม กำลังศรัทธา ถวายเสร็จก็เตรียมกรวดน้ำ พระสังฆเถระที่เป็นประธานกล่าวอนุโมทนาบุญ แก่เจ้าภาพและญาติโยมพอประมาณ ต่อด้วยพระสงฆ์รวมทั้งพระภิกษุสามเณรผู้ได้รับ เถราก็เชก ตั้งตลับปัตรที่ได้รับการถวายให้พร เป็นเสร็จพิธี

⁴ ดูรายละเอียดใน วีระพงษ์ มีไธสง. ชดสรง: ภูมิปัญญาพื้นบ้านพิธีเถราก็เชกพระสงฆ์ในภาคอีสาน. อภินิหารการพิมพ์, 2557. หน้า 121

บทวิเคราะห์

พิธีสดทรงช่อนสัญลักษณ์ไว้มากมายเมื่อมองผ่านทฤษฎีแล้ว อาจทำให้เห็นถึงความหมายแห่งสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวอีสานภายใต้การดำเนินชีวิตในสังคมเกษตรกรรมที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นเป้าหมายในการตอบโจทยชีวิต พิธีสดทรงจึงเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านที่สะท้อนวิถีชีวิตชาวอีสานผ่านสัญลักษณ์ที่อาจตีความได้ ดังนี้

ก. อุปกรณ์การสดทรง อุปกรณ์สำคัญในการสดทรง เช่น ช่างสด หรือรางสำหรับรดน้ำพระสงฆ์ เป็นอุปกรณ์สำคัญ มีลักษณะเป็นรูปนาค (Naga symbol) หรือพญานาค ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีลักษณะคล้ายงูใหญ่ มีตำนานเล่ามากมายเกี่ยวกับนาค แม้แต่ในพระพุทธประวัติที่กล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดชฎิล 3 พี่น้อง ก็ได้ต่อสู้กับพญานาคในโรงบูชาไฟ และตอนที่ประทับนั่งสมาธิอยู่ใต้ต้นโพธิ์ เมื่อมีฝนตกพญานาคก็ได้มาแผ่พังพานป้องกันฝนไม่ให้รดพระพุทธรูป จนเป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก

แต่นาคในคติของผู้คนลุ่มแม่น้ำโขงน่าจะมาก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนา เพราะความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อที่เก่าแก่ซึ่งผู้คนบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงต่างเชื่อว่า นาคเป็นสัตว์มีอิทธิฤทธิ์ที่อาศัยอยู่ใต้พื้นพิภพ หรือนาคพิภพ เชื่อว่าอยู่ใต้บริเวณที่มีน้ำลึก สอดคล้องกับไมเคิล ฟรีแมน (2546: 37) ที่ศึกษาสัญลักษณ์เขมร พบว่า ประติมากรรมที่นครวัดสะท้อนให้เห็นถึงเหล่าทวยเทพ และเหล่ามาร (อสูร) ที่จะร่วมกันทำพิธีกวนเกษียรสมุทร เพื่อให้เกิดอายุวัฒนะ (น้ำอมฤต) รายละเอียดของการทำพิธีที่แปลกประหลาดและมหัศจรรย์นี้ แต่ละฝ่ายจะดึงหางพญานาคที่มีนามว่า วาสุกรี ซึ่งกลางลำตัวของพญานาคตนนี้จะพันรอบภูเขาเมันดารา นอกจากนี้ ยังพบคติความเชื่อแบบฮินดูเกี่ยวกับพญานาคที่ปรากฏในตัวปราสาทนครวัดว่า เป็นแกนที่เชื่อมโลกมนุษย์กับโลกเทวดา ได้รับการเชื่อมต่อไปด้วยศาสนสถานกลางที่เป็นปราสาท และแกนนี้ได้ดำเนินลงไปสู่อณาจักรที่ถูกสถาปนาคือโลกใต้พิภพที่เป็นดินแดนแห่งการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตใต้บาดาล ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิตเหล่านี้ มีพญานาคเป็นสำคัญ ลัทธิการบูชาพญานาค มีวิวัฒนาการเป็นเอกเทศต่างกันไปทั่วโลก แต่แก่นแท้ของตำนานพญานาคของขอมได้รับอิทธิพลและรูปแบบมาจากอินเดีย (ไมเคิล ฟรีแมน. 2546: 43)

เมืองเก่าล้านช้างมีชื่อเมืองว่า ศรีสัตตนาคนหุต ก็สื่อความหมายถึงเมืองที่มีพญานาคจำนวนมากที่ทำหน้าที่ปกปักรักษาเมืองและชาวเมืองให้อยู่ดีมีสุข เกิดความอุดมสมบูรณ์กับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม สอดคล้องกับงานวิจัยของสุริยา สมุทรคุปต์ และคณะ (2544 : 85) ที่พบว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ของสัตว์ชนิดหนึ่ง ที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งในทางพุทธศาสนา เชื่อกันว่า นาคเป็นสัตว์ที่ควบคุมน้ำและดินฟ้าอากาศ

อันเป็นที่มาของความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารในโลกมนุษย์ ในโฮงฮต หรือรางสำหรับรดน้ำพระสงฆ์ของชาวอีสาน รวมถึงบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำโขงก็ทำรางสำหรับรดน้ำพระสงฆ์เป็นรูปนาคหรือพญานาคเหมือนกันทั้งหมด การเทรดน้ำฮตตรงต้องเทน้ำให้ไหลผ่านรางส่วนที่เป็นลำตัวของนาคลงไปยังรางพระสงฆ์ เสมือนว่า เป็นการสงวนน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ได้จากนาค ซึ่งแนวคิดลักษณะนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ Tambiah (1970: 174-175) ซึ่งทำวิจัยพุทธศาสนาและพิธีกรรมเกี่ยวกับผีในอีสาน พบว่า นาคเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและพลังที่สามารถควบคุมธรรมชาติได้

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2543: 128-130) กล่าวไว้ว่า นาคนอกจากช่วยสร้างบ้านแปงเมืองให้มนุษย์แล้ว นาคยังช่วยปกป้องคุ้มครองบ้านเมืองให้ด้วย ดังมีกล่าวถึงในนิทานเรื่องขุนบรมราชา (ขุนบุญสม) ว่า บริเวณสองฝั่งโขงมีนาค 15 ตระกูลคุ้มครองอยู่ ทำให้บ้านเมืองสองฝั่งโขงมีความมั่งคั่งและมั่นคงธรรมชาติก็อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ตำนานอุรังคธาตุยังเล่าว่า นาคสร้างเมืองเวียงจันทน์ให้นายจันทบุรีอ้วยล้วยขึ้นเป็นกษัตริย์ แล้วมีนาค 9 ตัวอยู่รักษาเมืองจันทบุรี หรือเวียงจันทน์ด้วย

อนึ่ง ศิลานาสน์หรือแท่นหิน ที่วางไว้ทับใบคูนใบยอในโฮงฮตสำหรับใช้เป็นที่นั่งพระสงฆ์รูปที่จะรดน้ำ ถ้าเป็นก้อนหินที่มีลักษณะไม่ใหญ่โตนักเรียกว่า ศิลานาสน์ หากมีขนาดใหญ่ เรียกว่า บัลลังก์ ซึ่งอาจหมายถึง สัญลักษณ์ที่ประทับนั่งของชนชั้นสูง หรือเทวดา โดยในพิธีราชาภิเษกซึ่งทำตามแบบอย่างคติพราหมณ์ กษัตริย์จะต้องประทับนั่งบนบัลลังก์ซึ่งเป็นเสมือนที่ประทับของเทวดาบนสรวงสวรรค์ ลักษณะเช่นนี้ สามารถตีความได้ว่าเป็นการยกคนธรรมดาให้กลายเป็นเทพ (สมมติเทพ) หรือชนชั้นสูงเหมือนเป็นเทวดา การใช้แท่นหินในพิธีฮตตรง อาจได้รับอิทธิพลตามคติความเชื่อแบบพราหมณ์ดังกล่าว เพราะเดิมทีเดียวการสถาปนาหรือเลื่อนตำแหน่งของพระสงฆ์เป็นพระราชพิธีสำหรับกษัตริย์ การยกย่องพระสงฆ์ให้มีตำแหน่งที่สูงขึ้น ก็ใช้รูปแบบในลักษณะที่คล้ายคลึงกับพิธีราชาภิเษก โดยเรียกให้สอดคล้องกันว่า เถราภิเษก การวางศิลานาสน์ทับใบคูนใบยอ แสดงถึงคติของชาวบ้านที่เชื่อว่า ใบคูน เป็นใบไม้ที่มีชื่อคล้องจองกับคำว่า “คูน” ในภาษาอีสาน ซึ่งหมายถึง เป็นสิ่งที่ดี เป็นมงคลกับชีวิต ส่วนใบยอ ก็มีลักษณะตรงกับคำว่า ยกยอ ซึ่งหมายถึงการยกย่อง ใบคูนและใบยอ อาจหมายถึงประชาชนที่อยู่ภายใต้บัลลังก์ที่พระสงฆ์นั่ง เป็นกลุ่มคนที่เห็นคุณงามความดีของพระสงฆ์รูปนั้น แล้วก็ทำการยกย่องหรือยกยอให้ท่านอยู่เหนือหัว หรือที่เรียกว่า ทูลไว้เหนือหัว (ชาวอีสานมักเรียกพระว่า หม่อม) พิธีฮตตรง ถือว่าเป็นการยกย่องพระสงฆ์ให้สูง และเกิดความเป็นสิริมงคลทั้งแก่ผู้ผ่านการฮตตรง และผู้เข้าร่วมทุกคนก็จะได้รับสวัสดิมงคลด้วย ซึ่งภาษาอีสานเรียกว่า “คำคูน”

ส่วนต้นกล้วย และต้นอ้อย โดยทั่วไปชาวอีสานเชื่อว่าเป็นไม้มงคล มักถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับงานมงคลแทบทุกงาน ธรรมชาติของต้นกล้วยมักจะออกลูกจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ และการตัดต้นทิ้งแล้วก็จะแตกหน่ออ่อนขึ้นใหม่อีก แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการก่อเกิดขึ้นมาใหม่ ส่วนต้นอ้อยก็มีลักษณะคล้ายกัน คือเป็นต้นไม้ที่ปลูกง่าย ลำต้นเก็บน้ำ รักษาความอุดมสมบูรณ์เอาไว้ ซึ่งน้ำอ้อยมีรสหวาน ให้ความสดชื่น และชุ่มชื้นแก่ผู้ที่ดื่มกินเข้าไป คนเผ่าคนแก่สมัยโบราณมักนำเอาน้ำอ้อยไปเป็นเครื่องปรุง หรือเครื่องประกอบในการทำสมุนไพรมนต์ต่างๆ นอกจากเพื่อให้สามารถกินยาได้ง่ายแล้ว ยังมีสรรพคุณทางสมุนไพรอีกด้วย สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา (2534: 24-25) ศึกษาบุญผะสอของชาวอีสาน พบว่า ในงานบุญผะสอจะมีการจัดประรำพิธี หรือศาลาการเปรียญด้วยพืชพันธุ์ที่มีลักษณะให้ผลดกครั้งละมากๆ หรือแตกหน่อขยายพันธุ์ได้เอง เช่น มะพร้าว กล้วย อ้อย จะถูกนำมาประดับตกแต่งอันสามารถตีความในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นพืชผลที่ให้ดอกผลมากมาย ดกต้น และอุดมสมบูรณ์ ขยายพันธุ์ให้ดอกผลได้เอง แตกหน่อขยายงอกออกไปได้รวดเร็ว มะพร้าวหรือมะละกอ ต่างให้ลูกครั้งละหลายๆ อันแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของพิธีกรรมกับความอุดมสมบูรณ์ของชาวบ้าน

หลาบ เป็นเครื่องประกอบยศซึ่งทำจากโลหะมีลักษณะเป็นแผ่นบางๆ โบราณถือว่าเป็นสิ่งที่มีค่า ไม่ว่าจะเงินหรือทอง การตีหลาบเพื่อถวายเป็นยศแก่พระสงฆ์ที่ผ่านการรตนน้ำที่เรียกว่าเถราภิเษก อาจได้รับอิทธิพลมาจากคติราชาภิเษก ซึ่งในพิธีราชาภิเษกมักมีการจารึกหรือัญญัติ (แผ่นเงิน) หรือสุวรรณบัญญัติ (แผ่นทอง) ซึ่งจารึกชื่อของกษัตริย์ที่ได้รับการอภิเษกขึ้นเป็นราชา การเลื่อนตำแหน่งพระสงฆ์ก็อาจถือคติเช่นเดียวกัน ตามคติโบราณในหลาบจะมีการจารึกชื่อและตำแหน่งพระสงฆ์ที่ได้รับการแต่งตั้งตามลำดับชั้น รวมถึงเป็นเครื่องแสดงถึงตำแหน่งสถานะทางสังคมของพระสงฆ์อีกด้วย เช่น หลาบเงินสำหรับพระสงฆ์ที่ดำรงตำแหน่งต่ำกว่าพระสงฆ์ที่ได้รับหลาบคำหรือทองคำ

ข. เครื่องประกอบการฮตสรอง คือ บริหาร 8 เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบการบวชในพุทธศาสนา โดยมีหลักวินัยบัญญัติว่า ผู้ที่จะบวชเป็นพระภิกษุได้ จะต้องมีการบริหารครบทั้ง 8 ชนิด บริหารทั้ง 8 ชนิด นอกจากเป็นเครื่องแสดงถึงความเป็นพระภิกษุที่สมบูรณ์แล้วในพิธีฮตสรอง บริหาร 8 เป็นเครื่องที่บ่งถึงการเปลี่ยนสถานะใหม่ของพระสงฆ์ที่ผ่านการฮตสรองอีกด้วย โดยทั่วไปแล้ว พระภิกษุทุกรูปจะมีบริหาร 8 ครบอยู่แล้ว แต่ในพิธีฮตสรองนั้น จะต้องเป็นบริหารชุดใหม่ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อพระสงฆ์ผ่านการฮตสรองแล้ว จะมีการเปลี่ยนบริหารชุดใหม่ให้ ถือว่าเป็นพิธีการเปลี่ยนผ่านสภาวะ (Rite of Passage) จากสภาวะเดิมคือเป็นพระสงฆ์ธรรมดา ก็จะกลายเป็นพระสงฆ์ที่มียศ มีตำแหน่ง หรือสถานะที่สูงขึ้น การใช้บริหาร 8 ชุดใหม่ก็เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการขึ้นมาใหม่ของพระสงฆ์ด้วย

นอกจากนั้น ยังมีเครื่องประกอบ เช่น ตาลบัตร ชั้นหมากเบ็งใหญ่ เป็นต้น ส่วนหม่อมมาบ
ห่อหม มีลักษณะคล้ายมงกุฏของชนชั้นสูง สมชาติ มณีโชติ (2536: 93) ศึกษาประติมากรรม
ชั้นสำคัญที่อยู่ในวัดมหาชัย พบว่า พระพุทธโฆษาจารย์คุรุไวฑูรยประภา เป็นพระพุทธรูปทรง
เครื่องที่เรียกว่า ศิลารณ์ ซึ่งประกอบด้วยกระบังหน้า และมงกุฎรูปกรวยสวมอยู่บนพระ
เศวตฉัตร มงกุฎรูปกรวยนั้น ประกอบด้วยกลีบบัวซ้อนกันหลายชั้นดูคล้ายดอกบัวตูม แม้ใน
คติมหายานก็นิยมสร้างพระพุทธรูปประดับด้วยราชาภรณ์ ซึ่งประกอบด้วยกุนทล (ตัมหู)
หาระ หรือกรองคอ (สร้อยคอ) ฎีกัพันธะ หรือกฐิสูตร (เข็มขัดคาดเอว) นูปุระ (กำไลข้อ
เท้า) รวมทั้งโมฬี (เครื่องประดับศีรษะแบบต่างๆ) การที่พระสงฆ์ใช้ห่อหม หรือกระโจมใส่
ที่ศีรษะในขณะที่ทำพิธีแห่ก่อนจะสดทรง อาจได้อธิพลทางความเชื่อที่มาจากคติในการ
สร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องที่มีเครื่องประดับที่พระเศียรที่เรียกว่า ศิลารณ์ หรือราชาภรณ์
ส่วนไม่เท้า หรือไม้เท้าเงินไม้เท้าทองเป็นสัญลักษณ์ของตำแหน่งที่สูงขึ้นเทียบเคียงกับคติ
ราชาภิเษกที่มีการถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ 5 อย่าง หนึ่งในนั้นคือธารพระกรลักษณะ
เหมือนกับไม้เท้าเงินไม้เท้าทองในพิธีสดทรง

ค. ขั้นตอนการสดทรงมีคติการใช้น้ำเริ่มจากอาราธนาน้ำสด จากคำแปลในการ
อาราธนาน้ำสดทรง ทำให้เห็นได้ว่า น้ำที่ชาวบ้านนำมาสดทรงนั้นเป็นน้ำที่บริสุทธิ์และ
ศักดิ์สิทธิ์ แล้วนำมาสดทรงให้พระภิกษุจะทำให้เกิดเป็นสิริมงคลแก่ผู้ที่ถูกสดทรง และผู้ที่
สดทรงเองก็ได้รับอานิสงส์ ในสังคมชาวอีสาน น้ำฝนเป็นเสมือนน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ก่อให้เกิด
ความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร น้ำจึงเป็นเสมือนชีวิตและแหล่งก่อเกิดชีวิต ใน
ทางพุทธศาสนาแล้ว น้ำเป็นสัญลักษณ์ของความเย็นกายเย็นใจ ดับทุกข์ ในคติของฮินดู
เชื่อว่า น้ำในแม่น้ำคงคาซึ่งเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์สามารถชำระล้างร่างกายให้สะอาด สดชื่น
รวมถึงการชำระมลทินทางใจให้จิตใจบริสุทธิ์ได้อีกด้วย ในพิธีราชาภิเษกก็ใช้น้ำในแม่น้ำ
ศักดิ์สิทธิ์ 5 สายในอินเดีย เป็นสัญลักษณ์การชำระและการสถาปนาจักรวรรดิให้เป็นสมมติ
เทพได้อีกด้วย แม้แต่ในพระราชพิธีราชาภิเษกของประเทศไทยก็รับเอาคติดังกล่าวมาปฏิบัติ
จนปัจจุบัน ดังนั้น พิธีเถรภิเษก อาจได้รับคติแบบราชาภิเษกด้วย ส่วนการแห่กองสด ก็
มีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือกระบวนแห่บุญกองสดของชาวบ้านชาติ จะนำเอาเครื่องประกอบ
แห่ไปรอบหมู่บ้าน โดยจัดขบวนอย่างเป็นระเบียบเริ่มจากเจ้าภาพ ผู้นำหมู่บ้านและผู้เฒ่า
ผู้แก่นำหน้า จากนั้นก็เป็นกลุ่มชาวบ้านทั่วไปไปตามด้วยเยาวชนและกองมโหรีตามหลังสุด
สุรียา สมุทรคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษา (2534: 26) ศึกษาบุญเวสของชาวอีสาน พบว่า
ขบวนแห่ของผู้เข้าร่วมพิธีมีการจัดระเบียบที่แน่นอนตั้งแต่พระสงฆ์ ถัดมาจะเป็นคนเฒ่า
คนแก่เพศชาย ผู้นำชาวบ้าน และผู้มีความรู้เกี่ยวกับประเพณีต่างๆ จากนั้นก็ลดหลั่นกันมา
ตามอายุ ส่วนเพศหญิงก็อยู่ถัดจากเพศชายเรียงตามลำดับอายุ จะเห็นได้ว่าการลำดับอายุ

และแบ่งเพศของผู้เข้าร่วมพิธีไว้อย่างชัดเจน เป็นที่น่าสังเกตว่า ขณะที่ขบวนแห่เดินไปรอบหมู่บ้าน ก็จะมีผู้ที่ถือขันเงินขันทองเพื่อรับบริจาคปัจจัยจากชาวบ้านที่ร่วมทำบุญ ในขณะที่ชาวบ้านก็มีการนำเอาน้ำเย็นมาตั้งไว้ที่หน้าบ้านเพื่อต้อนรับแขกในขบวนให้ได้ดื่ม นับเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการทำบุญกันอย่างทั่วถึง ในขณะเดียวกันก็เชิญชวนทุกคนไปร่วมในพิธีฮตสรงอีกด้วย

ง. สถานที่ คือ บริเวณที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เป็นสัญลักษณ์ของดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred land) สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา (2534: 25) พบว่า ในบุญผะสงมีการจัดศาลาการเปรียญในช่วงทำบุญ นอกจากเรื่องราวในชาดกแล้ว พิธีพืชน้ำที่มีลักษณะให้ผลตกครั้งละมาก ๆ หรือพืชที่แตกหน่อขยายพันธุ์ได้เอง เช่น มะพร้าว กล้วย อ้อย จะถูกนำมาประดับตกแต่ง อันแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องของพิธีกรรมกับความอุดมสมบูรณ์ของชาวบ้านอีสาน

จ. พิธีสถาปนา การใช้น้ำหอมที่ทำจากธรรมชาติ ซึ่งผ่านพิธีการเจริญพุทธมนต์มารดีให้ผ่านรางน้ำที่เรียกว่า ฮางฮต เพื่อให้ไหลไปสู่ร่างของพระสงฆ์ที่เข้าพิธีฮตสรง คติการใช้น้ำในลักษณะนี้ อาจได้รับอิทธิพลมาจากคติของพราหมณ์ที่ไทยรับเอาแนวคิดผ่านพิธีราชาภิเษก ซึ่งพราหมณ์จะใช้น้ำศักดิ์สิทธิ์จากแม่น้ำทั้ง 5 คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมหิ ซึ่งชาวฮินดูเชื่อว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เทพเจ้าประทานมาให้ชาวฮินดูใช้สำหรับอาบชำระร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์ เพื่อชำระให้กษัตริย์กลายเป็นเทพอย่างสมบูรณ์ผ่านพิธีราชาภิเษก การฮตสรงอีสานมีลักษณะคล้ายคลึงกับพิธีราชาภิเษก โดยเรียกว่า เถราภิเษก การที่น้ำไหลผ่านรางที่ทำเป็นรูปนาคหรือพญานาค ซึ่งถือว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ก็ทำให้มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้นอีกด้วย พระสงฆ์ที่ผ่านการรดน้ำแล้วจะมีภาวะที่บริสุทธิ์คล้ายกับพระราชาก็กลายเป็นสมมติเทพ จากพระสงฆ์ธรรมดาาก็กลายเป็นพระสงฆ์ที่มีฐานะสูงชันดุจดั่งเทพ ในพิธีฮตสรงยังพบว่ามีคนจำนวนหนึ่งได้ยื่นมือเข้าไปในโรงฮตสรงแล้วพายเอาน้ำมาลูบที่ศีรษะ บางคนนำเอากาษณะรองน้ำที่ไหลผ่านตัวพระสงฆ์มาใช้ประพรมตามร่างกาย หรือนำน้ำที่เหลือจากการฮตสรงมารดตามร่างกายและแบ่งปันให้ญาติพี่น้องนำไปประพรมให้คนอื่น ๆ ซึ่งเชื่อว่า นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์แห่งการชำระให้บริสุทธิ์ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังสามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้อีกด้วย ซึ่ง Tambiah (1970: 224) เรียกว่า “Hajju dii mii raeng” ซึ่งสะท้อนผ่านคำพูดของชาวอีสานว่า “haj sod haj sai (give luck) mii chok mii chai (have luck) haj ram haj ruai (give wealth) haj kam haj koon (give prosperity)”

ขั้นตอนที่ประธานนำเดินขึ้นสู่ศาลาการเปรียญ เป็นขั้นตอนที่พระสงฆ์ที่ผ่านการฮตสรงและเปลี่ยนผ้าเรียบร้อยแล้ว พระเถระที่เป็นประธานจะนำไม้เท้าเงินไม้เท้าทอง ลุงพระสงฆ์รูปนั้นขึ้นสู่ศาลาหรือปะรำพิธี ในขณะที่เดียวกันก็มีญาติโยม โดยเฉพาะผู้ชายต่างนอน

กว่าหน้าตอกันตั้งแต่โรงฮตตรงไปจนถึงศาลาหรือปะรำพิธี การใช้ไม้เท้าเงินไม้เท้าทองจูง นำ น่าจะมาจากคติพราหมณ์ที่ทำพิธีราชาภิเษก ซึ่งจะมีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ประจำตัวพระมหากษัตริย์ คือ ธารพระกร ซึ่งมีลักษณะคล้ายไม้เท้าเงินไม้เท้าทอง แต่ทำจากไม้ชัยพฤกษ์ ปิดทอง หัวและสันเป็นเหล็กคร่ำลายทอง ที่สุดสันเป็นข้อม ญาติโยมที่นอนเรียงรายให้พระสงฆ์เหยียบเดินผ่านไปยังปะรำพิธี อาจเชื่อมโยงกับหลักฐานในพระไตรปิฎกเล่มที่ 33 (ขุ.อป. 33/2) ตอนที่ว่าด้วยพุทธวงศ์ ได้กล่าวถึงประวัติพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปังกรว่า

...สมัยสวดยพระชาติเป็นเราสยายผมแล้วเอาผ้าคารองและหนังสัตว์ลาดลงบนเปือกตม นอนคว่ำลง ณ ที่นั้น ด้วยคิดว่า พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวก จงทรงเหยียบเราเสด็จไปเกิด อย่าทรงเหยียบเปือกตมนั้นเลย ข้อนั้นจักเป็นประโยชน์แก่อีกุศลแก่เรา...

จ. การสูตรขวัณ เป็นความเชื่อทั่วไปของผู้คนในภูมิภาคอุษาคเนย์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ B. J. Terweil (1994: 71-92) ที่ศึกษาพระสงฆ์ที่บอานางเหนือธรรมชาติ พบว่า ความเชื่อเรื่องขวัณเป็นเรื่องสามัญธรรมดาและถูกกล่าวอ้างถึงในชื่อเรียกเดียวกันในกลุ่มชาติพันธุ์ลาวและชาติพันธุ์ไทยอื่นๆ ที่ได้อพยพเคลื่อนย้ายจากทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีนผ่านเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ รวมไปถึงกลุ่มไทยอาหมในอัสสัมประเทศอินเดีย คนไทยกลุ่มต่างๆ รวมถึงคนอีสานตั้งแต่สมัยโบราณมา ล้วนมีความเชื่อเหมือนกันว่า คนเรามีส่วนประกอบสำคัญอยู่ 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นตัวตน คือ ร่างกาย และส่วนที่ไม่มีตัวตน คือ ขวัณ ซึ่งมีหน่วยเดียว แต่ฝังกระจายอยู่ทั่วทุกส่วนของร่างกายตั้งแต่เกิดมา เช่น ขวัณหัว ขวัณตา ขวัณมือ ขวัณแขน ขวัณขา เป็นต้น คนอีสานทั่วไปเชื่อว่า ถ้าขวัณอยู่กับร่างกาย เจ้าของขวัณจะมีความสุขสบาย แต่ถ้าขวัณออกจากร่างกาย เจ้าของร่างจะเกิดความเจ็บป่วยจนถึงตาย เมื่อเจ้าของร่างเกิดความเจ็บป่วยขึ้นมา ผู้ใหญ่ในครัวเรือนจะต้องจัดพิธีเรียกขวัณให้กลับเข้ามาสู่ตัวอย่างรวดเร็ว เพื่อความเป็นสิริมงคลและความอยู่ดีสบายแก่เจ้าของร่างนั้น ขวัณต่างจากวิญญาณ เพราะคนไทยแต่ก่อนเชื่อว่า แม้เจ้าของขวัณจะตายไปแล้ว แต่ขวัณยังอยู่ได้ และเมื่อคนตายได้ 7 วัน ขวัณของผู้ตายจะพยายามหาหนทางกลับเหย้าเรือนเดิมของตน ครั้นได้รับคติทางพุทธศาสนาแล้วความเชื่อก็ปรับเปลี่ยนไปว่า ขวัณจะมีอยู่กับคนที่ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อคนตายแล้วก็ไม่มีขวัณ แต่จะมีวิญญาณแทน ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับพิธีทางศาสนา (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2543: 182) ขวัณอาจมีในสิ่งอื่นๆ ด้วย เช่น ขวัณวัว-ควาย ขวัณเรือน ขวัณข้าว ขวัณเกวียน ขวัณยุ้ง เป็นต้น เมื่อขวัณมีความสำคัญกับร่างกายและสวัสดิภาพของคน จึงเกิดมีพิธีกรรมเรียกขวัณ ทำขวัณหรือสูขวัณขึ้นในทุกช่วงของชีวิต การทำขวัณอาจจัดขึ้นเพราะสาเหตุที่สำคัญๆ คือ เหตุติ เช่น แต่งงาน ได้ลูก ได้ลาภ ได้ยศตำแหน่งที่สูงขึ้น ได้บวช ได้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ ขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น และเหตุไม่ดี เช่น ประสบอุบัติเหตุ โจรร้าย ลุงตาย รวมถึงการเจ็บ

ใช้ได้ป่วย เป็นต้น เมื่อคนประสบทั้งเหตุดีและไม่ดี ก็จะทำให้ขวัญออกจากร่างได้ กล่าวคือ ดีใจจนเกินไปหรือเสียใจจนเกินไปก็อาจทำให้ขวัญตกใจหลุดออกจากร่างกาย ที่โบราณเรียกว่า “ขวัญหนีดีฝ่อ”

ข. การเรียกขวัญผูกแขน หรือภาษาอีสานว่า “เอ็นขวัญ” โดยทั่วไปชาวอีสานเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีขวัญอยู่ประจำร่างกาย Tambiah (1970: 223-226) ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับ พุทธศาสนากับพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีในภาคอีสาน พบว่า ชาวอีสานทั่วไปเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนมีขวัญอยู่ 32 ขวัญ มีอยู่ทั่วไปตามอวัยวะทุกส่วนของร่างกาย ซึ่งไม่สามารถระบุให้ชัดเจนได้ทั้งหมด แต่ทุกขวัญจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียวในร่างกาย การทำพิธีเรียกขวัญของชาวอีสานมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ “อยู่ดีมีแฮง” ซึ่งหมายถึง ให้มีชีวิตที่ดี มีร่างกายที่แข็งแรง โดยพิธีกรรมจะดำเนินการแสดงออกทางคำพูดคือ “ให้สดให้ใส ให้โชคให้ชัย ใ้ร่ำให้รวย ใ้ค้ำให้คูณ” ดังนั้น การเรียกขวัญ จึงเป็นพิธีกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติพี่น้อง ผ่านการเข้าร่วมพิธีกรรมในการเรียกขวัญ

บทสรุป

อีสานก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นดินแดนท้องถิ่นที่มีอิสระในการปกครองตนเองมายาวนาน (ชาร์ลส์เอฟคายส์. 2556: 31) มีรากฐานทางวัฒนธรรมแบบล้านช้าง จึงถูกมองเป็นเพียงรัฐกันชนที่ไม่มีความสำคัญกับรัฐส่วนกลาง มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐส่วนกลางในลักษณะเป็นหัวเมืองขึ้นที่ต้องส่งส่วยบรรณาการ การถูกบีบบังคับให้ส่งส่วยในบางปีที่เกิดภาวะทุพภิกขภัย ทำให้ผู้คนในท้องถิ่นตื่นตระหนกจับอาวุธลุกขึ้นสู้จนถูกอำนาจรัฐปีศาจในฐานะเป็นกบฏผีบ้าผีบุญ (คริสเบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. 2557: 263, เต็ม วิภาคย์-พจนกิจ. 2546: 432-453) ต่อเมื่อนักล่าอาณานิคมฝรั่งเศสยึดดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ลาว) รัฐส่วนกลางจึงหันมาให้ความสนใจและพยายามประดิษฐ์สร้างให้อีสานเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยเพราะกลัวสูญเสียดินแดน แต่สำนึกชาติพันธุ์ความเป็นลาวยังคงฝังแน่นอยู่ในวิถีคนอีสานจนกลายเป็นวัฒนธรรมที่มีอัตลักษณ์เฉพาะผสมผสานระหว่างผี พราหมณ์ และพุทธ ที่ Kirsch เรียกว่า Syncretism (Kirsch. 1976: 122) พุทธศาสนาอีสานจึงมีอัตลักษณ์เฉพาะที่พระสงฆ์กับชุมชนต่างพึ่งพาอาศัยกันกลายเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานซึ่งอาจเรียกว่า เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) ในขณะเดียวกัน รัฐไทยส่วนกลางพยายามจะสร้างความเป็นศาสนาแห่งชาติขึ้น (Tambiah. 1970: 76) รัชกาลที่ 4 ได้ให้เกิดธรรมยุติกนิกายขึ้นมาใหม่ นับว่าเป็นพุทธศาสนาแบบบริสุทธิ์ และส่งพระสงฆ์ธรรมยุตมาประกาศศุุดมการณ์ศาสนาแบบส่วนกลางให้อีสาน (Taylor. 1996: 45-53) เพื่อดำเนินนโยบายผนวกเอาอีสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาแบบรัฐชาติส่วนกลาง ผ่านการสร้างกรอบ

วัฒนธรรมมาตรฐานในอุดมคติระดับชาติขึ้น พอถึงรัชกาลที่ 5 ก็ออกกฎหมายบังคับให้ชาวอีสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ โดยให้กรอกสัญชาติใหม่ว่าเป็น “ชาติไทย บังคับสยามห้ามไม่ให้เขียนในช่องสัญชาติว่า ชาตินลาว ชาตินเขมร สวย ผู้ไทย ฯลฯ ดังที่ได้ปฏิบัติมาแต่ก่อนเป็นอันขาด เพราะพระองค์ทรงตรัสว่า เป็นสัญชาติไทย” (เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2546: 408) ส่งผลให้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นกลายเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย บังคับให้ชาวอีสานปฏิบัติตามวัฒนธรรมมาตรฐานพุทธศาสนาแบบรัฐส่วนกลาง (Terwiel. 2001: 106) พุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอีสานจึงถูกทำให้เป็นพุทธแบบผิดกฎหมาย โดยเห็นได้จากการออกประกาศยกเลิกสมณศอย่างโบราณ เพราะเห็นว่า “การแต่งตั้งสมณศักดิ์แบบอีสานโบราณเป็นการแต่งตั้งกันเองโดยฐานเล่นๆ บ้าง โดยจารีตเดิมบ้าง โดยความเขลาบ้าง... เป็นประเพณีขัดต่อพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์มาตรา 2... ให้เจ้าหน้าที่แนะนำบริษัทอันอยู่ในท้องที่ของตนๆ ให้เข้าใจ แล้วแต่เป็นอย่าตั้งสมณศักดิ์เอาเองเป็นอันขาด” (เดิม วิภาคย์พจนกิจ. 2546: 529) อำนาจการปกครองสงฆ์ที่อยู่ในท้องถิ่นอีสานก็ถูกยึดไปรวมศูนย์อำนาจอยู่ส่วนกลางผ่านการออกพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121, พรบ. 2486, พรบ. 2505 ทำให้คณะสงฆ์ส่วนกลางเป็นผู้มีอำนาจเบ็ดเสร็จในการปกครองคณะสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร ส่งผลให้ภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสานที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนาซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละท้องถิ่นค่อยๆ ถูกลืมนั่นหายไป

บรรณานุกรม

- จันทร์ เหลลาภา. (8 พฤษภาคม 2555). **สัมภาษณ์**. ราชฎ. บ้านเลขที่ 91 หมู่ 12 บ้านท่าสองคอน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม.
- คริสเบเกอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). **ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เคย พุ่มกาหลง. (26 มีนาคม 2554). **สัมภาษณ์**. ราชฎ. บ้านเลขที่ 25 หมู่ 1 บ้านชาติตำบลนาโก อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์.
- ชาร์ลส์เอฟคายส์. (2556). **อีสานนิยม : ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย**. ผู้แปล รัตนา โตสกุล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2546). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทอน ร่มรื่น. (26 มีนาคม 2554). **สัมภาษณ์**. ราชฎ. บ้านเลขที่ 22 หมู่ 8 บ้านชาติตำบลนาโก อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์.
- บุญตา ปรานี. (12 พฤษภาคม 2555). **สัมภาษณ์**. ราชฎ. บ้านเลขที่ 89 หมู่ 9 บ้านนุ่งเบา ตำบลเขาวาใหญ่ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม.
- พิฑูรย์มลิวัดย์. (2535). **ประเพณีฮตสรง**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2538). **พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สม ปภาโส,พระ. (21 เมษายน 2555). **สัมภาษณ์**. พระสงฆ์. สำนักสงฆ์ทุ่งสว่าง บ้านเก่าน้อย ตำบลดงบัง อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม.
- พรานซิสคริปส์. (2551). **สภาพอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ผู้แปล ตูลจันทร์. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- ไมเคิล ฟรีแมน. (2546). **สัญลักษณ์เขมร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- รายงานพระสงฆ์จัดการศึกษามณฑลนครราชสีมา. (1900, 8 กรกฎาคม). **ราชกิจจานุชกษา**. เล่ม 17 ตอนที่ 15. 158.
- สมชาติ มณีโชติ. (2536). **อริยานุวัตรศึกษา**. มหาสารคาม: อภิชาตการพิมพ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2543). **ภาคในประวัติศาสตร์อุษาคเนย์**. กรุงเทพฯ: พิมพ์แฉพริ้นติ้ง.
- สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. (2544). **พิธีกรรมทางศาสนาในฐานะที่เป็นกลไกการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชาวอีสาน**. ขอนแก่น: รายงานการวิจัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุริยา สมุทคุปดี และพัฒนา กิติอาษา. (2534). **บุญแผสของชาวอีสาน การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- สิทธิา เขตตะวัน. (2526). หลวงปู่คำคะนิง จุลมณี. นิตยสารโลกทิพย์, 11(2),91.
- ยูคิโอะ ฮายาชิ. (2554). พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน ศาสนาในความเป็น
ภูมิภาค. ผู้แปลและเรียบเรียง พินิจ ลาภานานนท์. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ฤทธิ์ ศิริมาตย์และคณะ. (2544). หลวงพ่อชื้อหอม (เจ้าราชครูโพนสะเม็ก) : พระสงฆ์ผู้นำ
ชุมชนและการเมืองสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ: งานดี.
- อุธา กุลชาติ. (27 มีนาคม 2555). สัมภาษณ์. ราชฎร. บ้านเลขที่ 123 หมู่ 8 บ้านชาติ
ตำบลนาโก อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์.
- Kirsch, A.T. (1976). *Phu Thai Religious Syncretism : A Case Study of Thai Religions
and Society*. Doctor's Thesis, Ph.D. Cambridge, MA: Harvard University.
- Tambiah, S.J. (1970). *Buddhism and The Spirit Cults in North-East Thailand*. Great
Britain: University Printing House. Cambridge.
- Taylor, J.L. (1996). *Forest Monks and The Nation-State An Anthropological and
Historical Study inNortheastern Thailand*. Singapore: Institute of
Southeast Asian Studies.
- Tiyavanich, Kamala. (1997). *Forest Recollections Wandering Monks in Twentieth-
century Thailand*. Chiang Mai: Silk worm Books.
- Terwiel, B.J. (2001). *Monks and Magic An Analysis of Religious Ceremonies in
Central Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Terwiel, B.J. (1994). *Monks and Magic*. Fourth edition. Bangkok: White Lotus.

